

Többnevűség és névosztódás Ung vármegye korai helységneveiben*

1. Ung vármegyéről eddig nem született összefoglaló monográfia. A megye korai történetével és társadalmi berendezkedésével ENGEL PÁL történész foglalkozott több tanulmányában, illetve doktori disszertációjában (1985, 1989, 1998). Ezekben részletesen bemutatja a megye kialakulását, 14–15. századi történetét. Írásainak alapjául két, viszonylag részletes és épen maradt összeírás szolgált (1398, 1427), amelyek segítségével képet alkothatunk a megye korai társadalmáról és települési viszonyairól. ENGEL műveiből kiderül, hogy a megye korai településrendszere sajátos képet mutat, és eltérő jellegzetességek figyelhetők meg Ung különböző vidékein. Ez elsősorban a földrajzi sajátosságokkal magyarázható, de meghatározó szerepet játszanak ebben az Árpád-kort követően kialakuló birtokviszonyok is. A táj – hasonlóan több északkeleti megyéhez – két, élesen elkülönülő részre oszlik, ami meghatározta a településrendszer létrejöttét. A megye déli, a Latorca és az Ung közé eső, keletről a Sztára folyó által határolt része már az Árpád-korban lakottá vált, sűrű településhálózattal. A helységnevek alapján feltehető, hogy főként magyar lakosság szállta meg ezt a vidéket – erről tanúskodnak a pusztá személynévi eredetű településnevek (*Rát, Csap, Gejőc, Salamon* stb.) –, de jelentős szláv réteggel is számolhatunk (vö. *Záhony, Pálóc, Bátfa* stb.). Az északnyugati és északkeleti részek ritkábban lakottak, s különösen az Ung felső folyása és a Turja völgye a 15–16. századig lakatlan vagy ritka népsűrűségű volt.

A megye birtokszerkezete is jellegzetes képet mutat: Ung az ország azon megyéi közé tartozott, ahol már a 14. század első felétől csaknem kizárólag nemesek voltak az urak (vö. ENGEL 1985: 959). Károly Róbert 1332-ben az utolsó királyi földeket a nápolyi Drugetheknek adta, akik ettől kezdve a megye területének csaknem 60%-át birtokolták évszázadokon át. A Drugeth-uradalom mellett hatalmas birtok jött létre a zempléni Nagymihály központtal a megye nyugati részén. Mihály praedium nagy része benyúlt Ung megye területére, s kezdetben ugyan csak 147 km²-t tett ki, de a tatárjárás után fokozatos növekedésnek indult. Ekkor Szoboszló fia Péter ispán birtokában volt, akinek fiú utód híján IV. Béla király megengedte, hogy vagyonát felesége és lányai örököljék. Az egyik lány férje a szatmári Kaplyon nemzetség egyik tagja, Jakó ispán volt, s mivel a másik lánynak nem született gyermeke, az egész Mihály birtok az ő két fiukra, (II.) Jakóra és Andrásra szállt. Őket tekinthetjük a későbbi Nagymihályi család alapítóinak (vö. ENGEL 1998: 31).

A Nagymihályi-vagyon később tovább gyarapodott, megszerezték ugyanis a Mihály prédiemtől keletre fekvő Ricse földet (47 km²), valamint Jeszenő birtokot, mely a hozzá tartozó „nagy erdő”-vel együtt 181 km²-t ölelt fel. Ezek mellett 1290-ben vásárlás útján tulajdonukba került Tiba föld, amely a méretét tekintve a legnagyobb birtoktestet alkotta a maga 201 km²-es területével.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

A jelentősen megnövekedett birtok azonban csak rövid ideig volt egységes, a Nagymihályi nemzetség szaporasága miatt hamarosan megkezdődött a szétaprózódása. A nagyon első felosztására 1336-ban került sor, amikor a birtok addigi fő részeit (Mihály, Ricse, Tiba, Jeszenő) darabokra szabdalták András és II. Jakó fiai. Ezt később további felosztások követték az unokák részéről, s 1350-ben már hét különálló birtok jött létre a korábbi egységes uradalomban. A Nagymihályi család ennek megfelelően hét ágra bomlott: II. Jakó leszármazottaiból jött létre a később kihalt Andrásfi és Lászlófi, I. András unokái révén pedig a Vajnatinai Ördög, Nagymihályi Pongrác, Nagymihályi Ödönfi és Bánfi, a Lucskai és a szintén kihalt Tibai család. Ez a birtokosi szerkezet, illetve az ennek nyomán létrejövő ungi településhálózat kitűnő lehetőséget nyújt a helynévadás két érdekes jelenségének, a többnévűségnek és a névosztódásnak az együttes vizsgálatára.

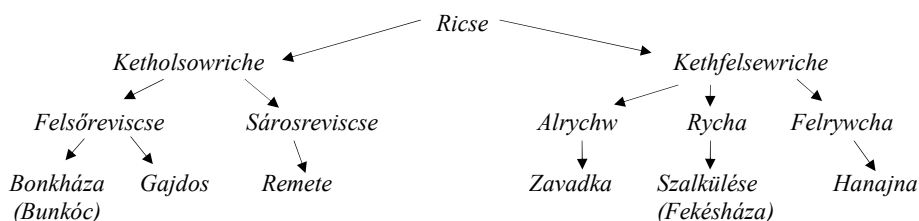
A többnévűség kérdésével többek között TÓTH VALÉRIA foglalkozott a helységnevek változástipológiájáról írt művében (2008), s a jelenséget a következőképpen határozza meg: „Többnévűségnek tekintek minden olyan szinkrón állapotot, amelyben egy-egy helynek (jelen esetben településnek) párhuzamosan több névváltozata is használatos” (TÓTH 2008: 56). A szerző a többnévűség két altípusát különíti el aszerint, hogy a helynév funkcionális névrészeit illetően van-e azonosság a névváltozatok között. Ennek hiányában a variánsokat szinonimáknak, a köztük lévő viszonyt szinonimitásnak tekinti. Amennyiben a variánsok között legalább egy névrész azonosságot mutat, alakváltozatokról, polinimákról beszélhetünk (TÓTH 2008: 57). A különböző szemantikai tartalmú névpárok csak akkor felelnek meg a többnévűség kritériumainak, ha azonos közlési rendszeren belül használatosak, azaz ki kell zárnunk vizsgálataink köréből az eltérő motivációjú ruszin–magyar, szlovák–magyar helynévpárokat, mert ezek tagjai más-más rendszerekhez tartoznak. Sok esetben azonban nehéz egyértelműen eldöntenünk, hogy a névadatok milyen nemzetiségű névhasználókhoz, melyik névrendszerhez köthetők (pl. *Hnoyna al. nom. Rewche*). A többnévűség egyik fő jellemzője, hogy a névpárok a latin nyelvű oklevélírási gyakorlatban rendszerint *alio nomine* megjelöléssel szerepelnek. Ugyanakkor TÓTH VALÉRIA arra is felhívja a figyelmet, hogy „jóval több településnévnek voltak párhuzamos használatú változatai, mint ahányat a szerkezetek a megszövegezés szintjére emeltek” (TÓTH 2008: 60).

A többnévűséggel egyes esetekben együtt járó, azt megelőző névosztódás létrejöttének okaként SZABÓ ISTVÁN a magyar falurendszer kialakulásáról írt monográfiájában a birtokosztódásokat és a falukettőződéseket említi. „Annál sűrűbben találkozunk a falukettőződés másik formájával, amikor közös néven vagy alapnéven egymás közvetlen szomszédságában találkozunk nevüket illetően mindenképp testvérfalvaknak mondható településekkel. Az ilyen falukettőződés végbemehetett úgy, hogy a falu területéből kisebb – esetleg csak századok múlva – leváló földön keletkezett az új falu, mely azután a meglévő falu nevét vette fel, vagy pedig úgy, hogy valamely területen, melynek a betelepítéskor már neve volt, nagyjában egy időben alakultak ki a falvak, melyek részben vagy teljesen e terület nevét vették fel saját nevükül is.” (SZABÓ 1966: 121.) Az egyes falvaknak további helységekre való osztódása leggyakrabban a birtoknak a birtokos család tagjai közötti felosztása nyomán következik be, akárcsak a vizsgált területen Ungban: „Megtörténhetett másrészt, hogy egy korábban egységes szállásterület, település birtokmegosztás vagy széttelepülés, kirajzás folytán több részre szakadt: az így keletkezett új, tipikusan egymás közelében elhelyezkedő helységek egykori összetartozásuk emlékeként gyakran viseltek részben vagy egészében azonos nevet” (BÖLCSKEI 2010: 18). Az új falvak egy

ideig még őrzik az ősi birtokrész emlékét, a hozzá való tartozás a névalakban is kifejeződik, s a település egy rövid ideig két néven is szerepel a forrásokban, majd az új név fokozatosan kiszorítja a régit. Az okleveles adatok azt mutatják, hogy ez általában gyorsan lejátszódik. E folyamat sajátosságainak a szemléltetésére az alábbiakban a Nagymihályi-birtokok névadásából mutatunk be példákat.

2. A Nagymihályi család tulajdonában lévő birtoktestek felosztását, s az ennek nyomán kialakuló tulajdonosi szerkezetet ENGEL PÁL foglalta össze. Ricse felosztása például a következőképpen történt: „A Szeretván túl, Mihálytól keletre elterülő *Ricse* földön az 1330-as években már szintén több falut találunk, és eredetileg valamennyi azonos nevet viselt. 1336-ban, az első birtokosztálynál a földet keleti-nyugati irányban osztották ketté, úgy, hogy (II.) Jákó ágáé lett a két alsó Ricse falu, azaz a későbbi Felső- és Sárosreviscse, míg András ága a két felső Ricsét kapta meg. András három fia 1337-ben úgy osztozott meg az utóbbiakon, hogy az alsó közülük, a későbbi Zavadka Lőrincé lett (majd utódaié, a Lucskaiaké), a felső Ricse falu azaz Hanajna Mihályé, míg (III.) Jakót a földdarab keleti részével elégítették ki. Ezen egy falukezdemény állt, amelyet akkor Zalkülésének is neveztek. Csere útján hamarosan egy kisenemesi család birtokába jutott, amelynek fejről a Fekésháza nevet kapta. II. Jakó leszármazói ugyancsak 1337-ben osztottak meg a nekik jutott két alsó Ricsén, és határukban a következő évtizedek folyamán három új falut létesítettek: Felsőreviscse határában Bonkházát (később Bunkóc), amelyet először 1358-ban említenek, és lakosai között maga a telepítő, Bonk officális is szerepel; a közelében Gajdos, amely az 1398-as összeírásban még nem található; végül Sárosreviscse határában Remetét, a későbbi Sárosremetét. A 13. századi Ricse föld tehát az idők folyamán nyolc falunak adott helyet, s ebből három 14–15. századi alapítás.” (ENGEL 1985: 970.)

1. ábra: Ricse föld felosztása

A birtok *Ricse* ~ **Reviscse* neve szláv eredetű, a magyarba egy szl. **Rъvišče* 'árkos hely' név került át (MOÓR 1936: 37), vö. szl. **rvēnikъ* 'gödör, ciszterna' (FNESz.⁴ *Ricse*), amelyből a magyarban *Rőcse* ~ *Ricse* jött létre. Az eredeti birtoknév *Felsőreviscse* (1244: *Ryuche*, Sz. 1: 2; 1451: *Felsewrewyche*, Sz. 2: 478) és *Sárosreviscse* nevében (1336: *Ketholsowriche*, Sz. 1: 105; 1554: *Also hrywische*, CP.; 1558: *Sarossrewysscze*, TT. 1898: 416) maradt fenn, vagyis a birtokfelosztás után az alsó ághoz tartozó falvak közül kettő később is megőrizte a nevet.

E két falu határában további helységek jöttek létre. Valószínűleg magyar alapítású a Sárosreviscse határában települt Remete (1345: *Remethe*, ComUng. 16; 1419: *Alsoremethe*, Cs. 1: 397; 1554: *Saros Remete*, CP.), melynek neve a m. *remete* főnévből származik.

A Felsőreviscse határában létrejövő két helység, Bonkháza és Gajdos szintén magyar alapítású. Bonkházának a névadóját is ismerjük: 1358-ban említik lakosai között magát a telepítőt, Bonk officialist (ENGEL 1985: 970). Az elsődleges *Bonkháza* helységnév (1358: *Bonkhaza*, Sz. 1: 300) a *Bonk* személynévnek és a birtokos személyjellel ellátott *ház* főnévnek az összetételével keletkezett. A későbbi *Bunkóc* (1398: *Bankouch*, ENGEL 1985: 970) 'Bunk emberei, házanépe' párhuzamos szlovák névadással jött létre, s idővel a magyarban is felülkerekedett (vö. FNESz.⁴ *Bunkóc*).

A *Gajdos* név (1427: *Gaydoch*, Cs. 1: 390; 1448: *Gaydosocz*, Sz. 2: 412) szintén magyar, alapjául a személynévként is előforduló (vö. 1416: *Johanne Gaydos*, CsnSz.) régi *gajdos* 'trombitás' foglalkozásnév szolgálhatott, mely a m. *gajd* 'egyfajta fúvós hangszer, fúru-lya v. duda' (TESz. 1: 1013) főnév -s képzős származéka, vö. rusz. *гайда* 'duda' (ЧОПЕЇ 1883: 63). A *Gajdos* családnév Kárpátalján gyakorinak tekinthető (vö. ЧУЧКА 2005: 170).

Az András-ágnak jutott két Felsőrőcse területén létrejövő új helységek nevei már a telepítésben részt vevő szlávok (szlovákok és ruszinok) dominanciájáról tanúskodnak. A *Szalkülése* név (1337: *Rycha al. nom. Zalkywlasa*; Sz. 1: 142) magyar, s egy *Szalk* nevű személy (vö. 1211: *Salca*; ÁSzt. 689) ideiglenes szállását jelölte. A tulajdonos személyének megváltozásával a helységnév *Fekesházá*-ra változott (1391: *Fekeshaza*, ComUng. 34). Ez a *Fekés* személynévnek és a birtokos személyjellel ellátott *ház* főnévnek az összetétele (FNESz.⁴ *Fekesháza*). (A személynévre l. 1373/1762: *Fekis*; Sz. 1: 405; 1396: *Andreas dictus Fekes de Fekeshaza*, Sz. 1: 539). A 15. század elejéről származó névadat azonban azt mutatja, hogy a falu a névváltozás után is viselte a kettős nevet (vö. 1419: *Fekeshaza al. nom. Rewche*, Cs. 1: 390).

A másik két helység azonban már egyértelműen szláv nevet visel. A *Hnojna* (1390: *Hnoyna*, Sz. 1: 496; 1419: *Hnoyna al. nom. Rewche*, Cs. 1: 397) a szl. **gnojb* 'trágya, genny' (ŠMILAUER 1970: 67) főnév (FNESz.⁴ *Hanajna*) nőnemű melléknévi származéka, jelentése 'ganajos, gennyes'.

A *Zavadka* (1398: *Zauathka*, ENGEL 1985: 997; 1418: *Rewche al. nom. Zawothka*, Sz. 1: 202; 1554: *Zavothka*, CP.) helységnév szintén szláv, alapja a szlk. *závada* 'akadály, gát' (BURGANIČ 1985: 641), illetve ukr. *завода* 'ua.' (CYM. 3: 34) főnév -ka helynévképzős származéka, s egy patakon létrejött mesterséges vagy természetes gát lehetett a névadó.

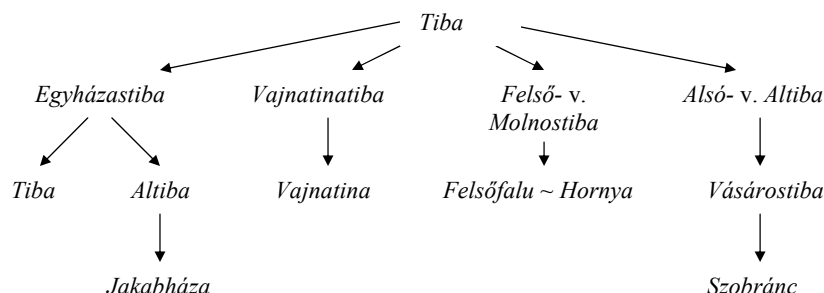
Bár ENGEL a területen csak nyolc helységről tud, 1345-ben egy kilencedik Ricse is feltűnt *Banaháza* néven (1345: *Ruche al. nom. Banahaza*, Sz. 1: 182), amelyet még 1359-ben is említettek *Bana* néven (1359: *Bana*, TT. 1901: 41), később azonban már nem találkozunk vele. Neve alapján ez is magyar eredetű, a *Bana* személynévnek (ÁSzt. 87, SLÍZ 2011: 41) és a birtokos személyjellel ellátott *ház* főnévnek az összetétele.

A helységnevek 14. század közepi, 15. század eleji történelmi adatai azt bizonyítják, hogy a Ricsét érintő birtokfelosztás nyomán az új helységek megnevezésére kezdetben az eredeti birtok neve szolgált, majd az új nevek létrejöttét követően az új birtokok egy darabig két néven szerepeltek a forrásokban, ami a többnevűséget, az egyes névváltozatok párhuzamos használatát jelzi. Figyelembe véve a források hiányosságait, illetve az adatok lejegyzésének az egyenlenségeit, azt mondhatjuk, hogy a 14. század végétől kezdve a

többnevűség fokozatosan háttérbe szorult. Ennek magyarázata az egykori birtoktest létének, a birtokhoz tartozás emlékének elhalványulása lehet.

3. A többi területtől eltérően Tiba földön a névosztódás már azelőtt megindult, hogy a terület a Nagymihályi rokonság kezébe került volna. Az ungi várjobbágyoktól 1290-ben I. Jakó fiai vették meg 300 márkáért, de ekkor már állt rajta négy *Tiba* nevű helység (*Alsótiba*, *Felső-* vagy *Molnostiba*, *Egyházastiba* és *Vajnatinatiba*). „1336-ban, amikor a nemzetség tagjai – nagyjából a névadó Tiba vize mentén – megfelezték, még csupán négy település állt rajta. A délkeleti rész András ágának jutott Egyházastiba (a későbbi Tiba) és Vajnatiba (Vajnatina) falvakkal, míg Alsótiba és Molnostiba a Jakó-fiaké lett. Ez utóbbiak 1337-ben szintén megfelezték a részüket, és az alsó részt (Alsótiba, Altiba, később Szobránc) László kapta, a felsőt pedig (Felsőtiba, Molnostiba, később Felsőfalu, majd Hornyá) (II.) András fiai.” (ENGEL 1985: 971–972.) Az ő utódai telepítették később a Jeszenő felé nyúló erdőkben Baskócot, Hliniket és Hliviscét. 1337-ben Tiba délkeleti részét három sávra osztották fel. A középső sávban települt Altiba, más néven *Jakabháza*, mely később a *Porosztó* nevet kapta a szomszédos helységgel való egyesülés nyomán, valamint Csertész és Konyus a 14. század második felében. A (III.) Jakó fiainak jutott délkeleti sávban Vajnatina környékén települt Korumlya és Ördögporubka, mely a 15. század közepéig több néven szerepel a forrásokban (*Simonvágása*, *Vágás*, *Poruba*, *Kisporuba*). 1398 után alapították Prekopát és Orehovát, a 16. században pedig Kolibábócot.

2. ábra: Tiba birtok felosztása

A *Tiba* helységnév magyar eredetű, pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. (Az alapjául szolgáló személynévre l. 1204: *Tyba*, *Thyba*, ÁSznt. 752, SLÍZ 2011: 488; l. még ukr. *Tuōa*, CCYM. 2: 430; rom. *Tiba*, CONSTANTINESCU 1963: 388). Víznévi eredetét alighanem kizárhatjuk, a *Tiba patak* (vö. 1336: *Tybauizy*, ÁÚO. 20: 126; 1397: *riv. Tyboka*, C. TÓTH 2005: 309) neve a helységnévhez képest valószínűleg másodlagos. A korai adatokban szereplő *Egyházás-* előtag a helység központi szerepét jelzi, mivel ez volt a templomos falu.

Vajnatinát egy 1413-as adat *Tiba*-ként említi (1413: *Vaynathina al. nom. Thyba*, Sz. 2: 121). A Tiba birtokhoz való tartozást jelölik az 1359-es *Waynatina-Tyba*, *Voynatyna-Thyba* (Sz. 1: 311) névalakok is. A *Vajnatina* helységnév valószínűleg a *Vojnata* személynév birtoklást kifejező szl. *-inъ* képzős származéka. (A személynévre l. ukr. *Войнята*, ЧУЧКА 2011: 110). CSUCSKA azonban csak ebből a helynévből adatolja a személynévet.

Az azonos nevű patak a településnévhez képest talán másodlagos (vö. 1398: *Vaynathyna fl.*, C. TÓTH 2005: 315), de az sem zárható ki, hogy a személynévből víznéven keresztül jött létre településnév. A Tibához tartozó többi helységnévtől eltérően itt a helység későbbi önálló formája szerepel megkülönböztető jelzői szerepben.

Vásárostiba az 1340-es években jelenik meg (vö. 1344: *Vasaros Tiba*, ComUng. 102) a korábbi Alsótiba birtokrészen, a század végén azonban már a *Szobrác* nevet viseli (1398: *Zobrunch*, ENGEL 1985: 959). Az egykori összetartozás emléke azonban még egy 1418-as adatban is felmerül: 1418: *Wasarustiba al. nom. Zobronch* (ENGEL 1985: 959), majd *Vásáros-Szobrác* névalakkal is találkozunk. A jelző a település hetivásár-tartási jogával van kapcsolatban. Bár ez a jog később is megmaradt, a helységnév változásával a jelző lekopott a névről. A *Szobrác* helységnév szláv eredetű, alapja a *Szobran* személynév ('felszedett gyerek, lelenc', vö. rusz.-ukr. *Coбpan* szn.; ЧУЧКА 2011: 326), amelyhez szláv *-ec* helynévképző kapcsolódik (vö. FNEsz.⁴ *Szobrác*).

1336-ban *Molnustiba* néven találkozunk a Szobrántól északkeletre fekvő későbbi Hornyá településsel (vö. 1336: *Molnustyba*, ENGEL 1985: 972), mely a következő években már *Feltiba*-ként és *Felsőtiba*-ként szerepel (1337: *Feltyba*, 1363: *superiori Tiba*, 1398: *Felsou Tyba*; ENGEL 1985: 972). PESTY névgyűjtésében a helység nevééről a lakosok a következőket állítják: „A Község eredetéről csak annyit tudhatni, hogy a lakosok Szobrántz városát képezzén és pedig nevezetesen ősi Slav Ruthen nyelven „Hornya Uliczának (:felső utsza:) a kurutz és Rákótzai zavarokban el vonulván, a Brezsina nevű erdőségben, mely a szobrántzi kén köves földöt övedzi, vonultak 's ott maiglan is lakozanak...” (PESTY 91). E magyarázat nyilván a másodlagos szlovák *Hornya* név alapján keletkezett, de hogy *Szobrác* és *Hornya* birtoktörténetileg összetartozik, az kétségtelen. A szlovák *Horňa* 'Felső' párhuzamos névadással jött létre (vö. szlk. *horný* 'felső, hegyi', BURGANIČ 1985: 124), de idővel a magyar névhasználatban is felülkerekedett. A korai adatokban szereplő *Molnus-* előtag a helység malmát jelöli, míg a későbbi *Feltiba* név arra utal, hogy a helység Tiba birtok északi részén települt.

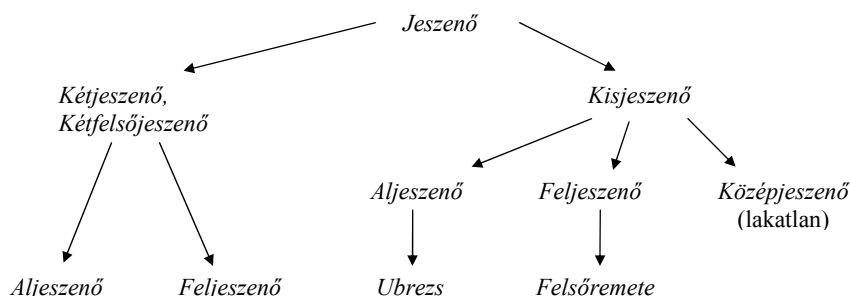
1380-ban még egy *Tiba* nevet viselő helységet említenek az oklevelek: *Altyba alio nomine Jacabhaza* (ENGEL 1985: 972). Jakabháza azonban csak ebben az egy esetben említették *Altiba* néven (mivel Tibától délre fekszik; a település nevének későbbi alakulását l. alább).

A Tiba földön később létrejövő helységek (*Korumlya*, *Ördögporubka*, *Orehova*, *Prekopa* stb.) az oklevelek szerint már nem viselik az anyabirtok nevét, sőt ahogy láttuk, a korábbi alapítású települések nevéből is eltűnik a *Tiba* név a 15. század 20-as éveire.

4. Tiba birtoktól nyugatra feküdt a kisebb kiterjedésű Jeszenő föld, illetve az ahhoz tartozó erdő. A vidék szláv őslakosságát jelzi a terület neve, amelynek alapja a szl. **asenъ* ~ **asenъ* 'kőrisfa' (ŠMILAUER 1970: 35–36) *-ovo* képzős származéka; jelentése 'kőrises hely, erdő'. A birtok valószínűleg az itt fekvő ún. „nagy erdő”-ről kapta a nevét (1336: *silva Jezenew*, Sz. 1: 109). A birtoktest felosztását követően az egyes részeket itt is a fekvésükre utaló differenciáló jelzőkkel különböztették meg. A 15. század közepéig kilenc falu települt Jeszenőn, ezek közül négy már 1336-ban, az első felosztás idején is létezett. „Az ekkori határvonal északkeletről délnyugatnak haladt, tőle keletre II. Jakó, nyugatra András ivadékai birtokoltak. Jakóék a nekik jutott két (felső) Jeszenőt (*Kethyezenew*, *Kethfelsewezenew*) 1337-ben megfizették, úgy, hogy északi felét, Feljeszenőt (*Felyezenew*), azaz a későbbi Jeszenő falut Jakó fia László kapta, a déli alsó Jeszenőt

(*Alyezenew*), vagyis Ruszkócot pedig Jakó fia András fiai. Ugyanekkor, 1337-ben az András-ág is harmadolta Jeszenő nyugati felét, »Kisjeszenődöt«. Lőrincnek jutott az alsó Jeszenő, amelyet Ubrezsnek is neveztek (*villa Jezene alio nomine Obres*). III. Jakónak a felső Jeszenő falu (*villa Feljezenew*), azaz a későbbi Felsőremete, míg Mihálynak a kettő között hagytak egy földet Középjjeszenő néven. Ez utóbbin, amennyire meg lehet állapítani, soha sem keletkezett falu. A határleírások szerint nagyjából Ubrezs újkori határának északi felét foglalta el, ahol a 19. századi térképek még összefüggő erdőséget tüntetnek fel. Telepítéssel ezen a tájon csak a Jakó-ág foglalkozott. Ők hívták életre 1418 előtt nem sokkal Kis- vagy Felsőribnicét, mindkettőt (l. még Nagy- vagy Alsóribnice – S. Zs.) a Szeretva mellékvize, a Ribnice partján.” (ENGEL 1985: 970–971.)

3. ábra: Jeszenő föld felosztása

A birtok neve *Jeszenő* helység nevében maradt fenn (1279: *Jesenew*, RegArp. 2961). Ennek határában később két új, azonos nevű helység települt, *Alsó-* (1358: *Ribnyche*, Sz. 1: 300) és *Felsőribnice* (1333: *Rebneche*, AO. 3: 3). Ezek szláv alapítókra utalnak: arról a patakról kapták a nevüket, amely mellett települtek (vö. 1244: *Rebnyche*, ORTVAY 1882. 2: 149). A pataknev a szl. **ryba* 'hal' (ŠMILAUER 1970: 156; vö. szlk. *ryba* 'hal', *rybník* 'halastó', BURGANIČ 1985: 461; *rybný* 'halas' mn., BURGANIČ 1985: 462) -ica képzős származéka.

A birtok északi részén, a *Feljeszenő*-nek nevezett vidéken (1336: *Felseyezenew*, Sz. 1: 105) jött létre Remete falu (1398: *Remethe*, ENGEL 1985: 1000; 1418: *Remethe al. nom. Jezenew*, Sz. 2: 202). A 15. század közepe táján azonban a településnév megkülönböztető jelzőt kapott (*Felső-*). A későbbi *Oláh-* előtag a helység egykori román nemzetiségű lakosaira utal (1554: *Olah Remethe*, 1566: *Olah Remethe*, 1623: *Olah Remete*; CP.). A 17. században a névbe visszatért az északi fekvésre utaló *Felső-* jelző, amely a szintén ungi *Sárosremete* nevének előtagjával áll korrelációban.

Jeszenőtől délnyugatra jött létre *Ubrezs* helység, mely még az 1370-es években is viselte a *Jeszenő* nevet (1337: *Jezene al. nom. Obres*, AO. 3: 411; 1371: *Obres al. nom. Jezenuu*, Sz. 1: 375). Az *Ubrezs* településnév szlovák eredetű, jelentése 'domb melléke' (vö. szb.-hv. *obrěže* 'hegyvidék, dombvidék, partvidék'; FNESz.⁴ *Ubrezs*).

Aljeszenőn keletkezett *Ruszkóc* helység, melynek a neve is utal a szláv alapításra: szlovák vagy ruszin eredetű lehet, a szl. *Ruszka* személynév -*ovъci* képzős származéka, jelentése 'Ruszká emberei, házanépe'. (A személynévre l. rusz.-ukr. *Руско* szn., ЧУЧКА 2011: 312). Bár a településnév nem szerepel együtt a *Jeszenő* névvel, a birtokhoz való

tartozás és a terület korábbi elnevezése valószínűsíti, hogy az 1337-es *Aljeszenő* (1337: *Alyezenew*, Sz. 1: 124) Ruszkócra vagy annak előzményére vonatkozott.

Az 1337-ben említett Középjessenő birtokrészen (1337: *Kuzepiezenew*, AO. 3: 411–416) valószínűleg nem történt telepítés, mert ezen a vidéken később nem találunk helységet.

Az *alio nomine* szerkezetű nevek azt mutatják, hogy Tibától eltérően Jeszenőn a birtokfelosztást követően létrejövő helységek hosszabb ideig megőrizték a közös birtoktest emlékét, a 15. század elején ugyanis még gyakran találkozunk a többnevűséggel (l. pl. *Remete*).

A Jeszenőhöz tartozó erdőben több helység jött létre (*Jósza*, *Kisszeretva*, *Kuszin*, *Németporuba*), ezek közül azonban – a források szerint – egyik sem viselte a *Jeszenő* nevet.

5. Az eddig vizsgált területen kívül a megye másik nagy, összefüggő uradalmából, a Drugeth-birtokról szinte egyáltalán nem, míg a kisbirtokosok által tulajdonolt Dél-Ungból mindössze néhány példát említhetünk a többnevűségre. Ezek rendszerint csak egyszeri oklevélbeli előfordulások, így teljes bizonyossággal nem tekinthetjük őket váltakozó neveknek: 1439: *Kysmerkowcz al. nom. Bayan* (Cs. 1: 388); 1380: *Keresztowcz al. nom. Budahaza* (Cs. 1: 393); 1398: *Karaszth, Budahaza* (ENGEL 1985: 998); 1409: *Henseleuch al. nom. Veresvagas* (Sz. 2: 66); 1415: *Konchhaza al. nom. Keczefelde* (Cs. 1: 393); 1487: *Mathyucz al. nom. Porchal* (Cs. 1: 394); 1394: *Pynkoch al. nom. Kozmatelke* (Cs. 1: 396); 1422: *Zahar al. nom. Monygath* (Cs. 1: 400); 1589: *Egres másként Kosár puszta* (MÉSZÁROS 1886: 5). Egyes párok bizonyíthatóan különböző, egymással egyesült helységekre vonatkoznak. Ilyen például *Henselóc* és *Veresvágás*, amelyeket ENGEL egy helységnek tekint, de a korai névadatok arról tanúskodnak, hogy önálló települések voltak. Ezt elsősorban a két névalak hosszú időn keresztül való egymás mellett élése bizonyítja: 1358: *Henseluagasa, Henseluagaza* (Sz. 1: 300, 302); 1360: *Henseleuch* (Sz. 1: 318); 1398: *Henselch* (ENGEL 1985: 997); 1408: *Henselhuch al. nom. Veresvagas* (ComUng. 42); 1409: *Henseleuch al. nom. Veresvagas* (Sz. 2: 66); 1427: *Henzowyth* (ENGEL 1989: 152); 1448: *Henselec* (TT. 1902: 66); 1554: *Henselewcz* (CP.); 1398: *Veresuagas* (ENGEL 1985: 997); 1410: *Wyuagas* (ZsO. 2/2: 412); 1418: *Weresuagas, Wereswagas* (Sz. 2: 206, 247); 1450: *Weresvagas* (DL 14314); 1557: *Wagas* (KárOkI. 3: 303); stb.

Hasonló a helyzet a *Pinkóc* (1335: *Pynchouch*; TT. 1900: 396; 1343: *Pynkouch*, AO. 4: 330; 1357: *Pinkoch*, AO. 6: 527; 1358: *Pinkowch*, AO. 7: 419; 1363: *Pynkoch*, Sz. 1: 331) és a *Kozmatelke* esetében (1341: *Cuzmateleke*; DL 66800; 1358: *Cozmatelke, Pynkolch*, AO. 4: 472); 1427: *Pynkoch, Pynkolch, Kozmatelke*, ENGEL 1989: 160, 161; de l. 1394: *Pynkoch al. nom. Kozmatelke*, Cs. 1: 396; 1407: *Kozmatheleke alio nomine Pinkoch*, C. TÓTH 2006: 189).

Ugyancsak két helység volt korábban Poroszlóháza (1380: *Porozlow*; Sz. 1: 451; 1381: *Porosto*, DL 52355; 1398: *Porosthou*, ENGEL 1985: 1000; 1412: *Porozthohaza*, Sz. 2: 109; 1623: *Porozto*. CP.) és Jakabháza (1380: *Altyba alio nomine Jacabhaza*, ENGEL 1985: 972; 1404: *Jakabhaza*, Sz. 2: 40; de l. 1437: *Porozlohaza al. nom. Jakabhaza*, Cs. 1: 396).

A 15. század első harmadáig külön szerepel az oklevelekben Mátyóc (1321: *Matheuch*, Kállay 1: 118; 1427: *Mathyoch, Mathywch*, ENGEL 1989: 158) és *Porcsal* (1271: *Porchol*, HOkl. 6: 181; 1430: *Porchal*, DL 73401), 1487-ben azonban egy helységgként, két néven említi őket az összeírás, s később Porcsallal már nem találkozunk.

A vizsgált nagybirtok névadása azt mutatja, hogy a többnevűség létrejöttét Ung megyében névosztódás előzte meg, ugyanis az újonnan létrejött birtoktestek, majd az azokon

települt helységek egy szűk évszázadon keresztül az anyabirtok nevét (is) viselték megkülönböztető jelzővel. Az utóbbi mint az összetartozás emléke egy ideig hatással volt a névhasználatra, ami párhuzamos, kettős névalakok létrejöttében nyilvánult meg. Hamarosan azonban a tulajdonos vagy a kenéz személyének, illetve a birtokszerkezetnek a változása vagy a közösségnek az egyértelmű névhasználatra törekvése a többnevűség állapotának megszűnését idézte elő.

Hivatkozott irodalom

- AO. = *Anjoukori okmánytár* 1–7. [1–6.] Szerk. NAGY IMRE. MTA, Budapest, 1878–1891. [7.] Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1920.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár* 1–12. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. [1–9.] Pest, [10–12.] Budapest, 1860–1874.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest.
- BURGANIČ, PETER 1985. *Slovensko-ukrajinský slovník*. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, Bratislava.
- ComUng. = HELLER, GEORG 1985. *Comitatus Unghensis*. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München 17. Finnisch-Ugrisches Seminar an der Universität München, München.
- CONSTANTINESCU, NICOLAE 1963. *Dicționar onomastic romînesc*. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București.
- CP. = *Conscriptiones portarum 1538–1696. Ung vm. és Szabolcs vm.* Mikrofilm, jelzet: E 158, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЬ 1883. *Русько мадярський словарь*. Будапешт.
- ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. Світ, Львів.
- ЧУЧКА, ПАВЛО 2011. *Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник*. Ліра, Ужгород.
- DEZSŐ LÁSZLÓ 1967. *Очерки по истории закарпатских говоров*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ENGEL PÁL 1985. Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. *Századok* 119: 941–1005.
- ENGEL PÁL 1989. *Kamarahaszna-összeírások 1427*. Új Történelmi Tár 2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ENGEL PÁL 1998. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 25. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- FNESz.⁴ = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- HOKI. = *Hazai oklevéltár, 1234–1536*. Szerk. NAGY IMRE – DEÁK FARKAS – NAGY GYULA. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1879.
- KÁLLAY = *A nagykálloi Kállay-család levéltára* 1–2. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai 1–2. Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest, 1943.
- KÁROKI. = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* 1–5. Sajtó alá rendezte GÉRESI KÁLMÁN. Budapest, 1882–1897.
- MÉSZÁROS KÁROLY 1886. *Ungmegye történelme a jegyzőkönyvek szerint 1500-tól mai napig*. Kézirat. KTÁL., F. 4/0.2/9.1.
- MOÓR ELEMÉR 1930. Die slavischen Ortsnamen der Theissebene. *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* 6: 3–37, 105–40.
- ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig* 1–2. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest.
- PESTY = MIZSER LAJOS 1999. *Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi helynévtárában*. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza.
- RegArp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica* I, II/1–4. [1.] Szerk. SZENTPÉTERY IMRE – BORSA IVÁN, [II/1–4] Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923–1987.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka slovenské toponomastiky. Handbuch der Slawischen toponomastik*. Akademia, Praha.
- SZ. = NAGY GYULA szerk. 1887–1889. *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára* 1–2. Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CCYM. = *Словник староукраїнської мови XIV–XV. ст.* 1–2. Наукова думка, Київ, 1977–1978.
- CYM. = *Словник української мови* 1–11. Наукова думка, Київ, 1970–1980.
- C. TÓTH NORBERT 2005. *A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. I. közlemény 1387–1399. Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I. kötetéhez*. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 47. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza. 235–343.
- C. TÓTH NORBERT 2006. *A leleszi konvent statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei. Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I–II. kötetéhez*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzati Levéltár, Nyíregyháza.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TT. = *Történelmi Tár*. Évnegyedes folyóirat. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest. 1878–1911.
- ZsO. = *Zsigmondkori oklevéltár* 1–10. Összeáll. [1–2.] MÁLYUSZ ELEMÉR. [3–7.] MÁLYUSZ ELEMÉR kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA IVÁN. [8–9.] BORSA IVÁN – C. TÓTH NORBERT. [10.] C. TÓTH NORBERT. [1–5.] Akadémiai Kiadó, [6–10.] Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1951–2007.

SEBESTYÉN ZSOLT
Nyíregyházi Főiskola

ÚR LAJOS
Ungvári Nemzeti Egyetem
Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar

ZSOLT SEBESTYÉN – LAJOS ÚR, Multiplicity and division of names identifying early settlements in historical Ung County, in the north-eastern part of the former Kingdom of Hungary

Multiplicity and division of names are two interesting, but little researched phenomena of place naming practices. The authors in their research into the settlement names of Ung County have identified several names in the western part of the county, whose historical data display both phenomena. The explanation for this lies in the possession and settlement history of the county. The Nagymihályi family, widespread in Ung County, possessed extensive land holdings (*Tiba, Ricse, Jeszenő*), the division and population of which led to the establishment of settlements, which, at least for a while, bore the original names of the lands as well as their newly acquired names. Multiplicity of names originating in land division, however, soon disappeared. In other parts of Ung County, multiplicity and division of names occurred sporadically. These instances were occasioned by different factors than the ones discussed above.